

Doboz természetföldrajzi adottságai

BECSEI JÓZSEF

Doboz a Körös-vidékhez tartozik és annak legdélibb részét foglalja el. Ez a terület az alföldi medencének a pleisztocénben egyik legmélyebbre süllyedt, s a holocénben is ebbe az irányba mozgó részlete. A pleisztocén rétegek fekvése 300-350 m, a holocén törmelékek vastagsága pedig 60—80 m között változik. E terület része annak, a főleg Békés és Csongrád megyékre kiterjedő nagyobb egységnek, ahol a mezozoos képződmények felett vastag fiatal, harmadidőszaki üledékek jelzik az egykori mély medencét. Az idősebb képződmények rögvonulatokat, árkokat alkotnak, helyenként tekintélyes mélységbe süllyedve, s egy ilyen mélyvonalat itt, Doboz tájékán húzódik keletről nyugatra, majd fordul délre, ez az ún., „Békési süllyedék”, vagy „Békési medence”. A mélyszerkezet szintkülönbségei ma a felszín formakincsében nem észlelhetők. Csupán a békéscsanádi löszhátak a régi Fehér- és Kettős-Körös folyása felé történő roppant lapos lejtősődése jelzi ezt (BULLA B. 1964, PÉCSI M. 1969, DANK V. 1966).

Anyaközetviszonyait, amely fontos szerepet kap a talajféleségek kialakulásában, s ezen keresztül a gazdálkodásban, megszabta a földtani szerkezet süllyedésszerű szerkezete és a vele szorosan összefonódó vízrajzi következmények. A süllyedéseken öntésanyag, öntésiszap (0,2—0,02 mm), míg a terület magasabb kiemelkedésein nedves térszíni löszös-homokos-iszapos képződmények találhatók. Ezekhez egy-egy belőlük kialakult talajféleség csatlakozik, s elterjedési területük is azzal esik egybe.

Morfológiai szempontból területünk a „hajdani mocsarak mély fekvésű síkjához” tartozik, mint nagyobb morfológiai egységhez, de ezen belül kisebb kiterjedésű morfológiai egységek is jelentkeznek. Így a terület nyugati részén a békéscsanádi löszhát és a hajdani mocsárszint egymásba átmenő lejtője, továbbá azok a csekély magasságú kiemelkedések a mocsárszintből, amelyek ott relatív vízbiztonságot teremtettek, valamint az ember morfológiai alkotásai.

A lokálisabb domborzati formák a tájban az egykori óriási ártér és mocsárszint igen lapos, de aránylag terebélyes kiemelkedései a laponyságok és a még

- 1 : felsőfokú központ,
- 2 : középfokú központ,
- 3 : részleges középfokú központ,
- 4 : belterület,
- 5 : mezőgazdasági telep,

- 6 : tanyasűrűsödés,
- 7 : főút,
- 8 : egyéb út,
- 9 : vasút,
- 10 : erdő,

- 11 : sportterület,
- 12 : üdüőkörzet,
- 13 : védett terület,
- 14 : folyó, csatorna,
- 15 : kert,
- 16 : mezőgazdasági terület.

1. ábra. Doboz és környéke

alacsonyabb porongok. Ezek hajdani telepítőereje (szállások) nagy volt. Ezek a kemény szigetek agyagos kiemelkedések voltak a környező vizes, tőzeglápos, iszapos térszínből. Ennek a határát nagyjából Gyulavári—Kötegyán—Sarkad—Bélmegyer—Köröstarcsa—Körös vonallal lehet meghúzni, melynek középső területét foglalta el Doboz.

A magassági viszonyokat jellemzi, hogy a tengerszint feletti magasság Szana-zugnál 92 m, a dobozi hídnál hasonlóan, Doboz déli oldalán 88 m, a zárt település keleti oldalán 90 m, a hajdani Tanító-tanyánál 85 m, Rudolf-majornál 86 m, s a keleti oldalát a határnak általában is ez a magasság jellemzi. A terület lassú lejtősődését figyelhetjük meg; egyrészt északnyugat felé, másrészt nagyjá-

ból a Kettős-Körös vonalától kelet felé. Kisebb kiemelkedések főleg a keleti területeket tarkázzák, míg ezek és a hajdani vízfolyások bemélyedései az egész területet behálózzák.

A terület 2-4 m-es reliefenergiával rendelkezik, mely délnyugatra haladva, a község határát elhagyva 6-9 m-re nő.

Doboz, mint ahogyan az egész Körös-vidék, felszín feletti vízfolyásokkal jól ellátott, az alföldi területekhez viszonyítva jó a vízfolyás-sűrűség. Déli határánál folyik össze a Fehér- és Fekere-Körös, északi határán a Gyepes-csatorna, ill. az Óvári-csatorna húzódik át. A vízrajz Doboz egész története folyamán fontos szerepet játszott. Az állandó vízveszély és a viszonylag nagy erdőterületek a megtelepedés lehetőségeit leszűkítették. Doboz is viszonylag magasabb ponton, 90 m tszfm-on települt, másrészt ezzel magyarázható, hogy pl. még a XVII. sz. közepén sem volt földművelés, s 1715-ben lakosai mindössze 1 hold földet műveltek. Főként faszerszámok készítéséből és pákászatból éltek. Hajdan Doboz határában egész sereg vízfolyás szállította a vizeket, mint a Sebes-fok, Kis-Körös, a Kis-folyás, Fekete-Körös. A hajdani folyók átszakított és elhagyott medreit és kanyarulatait, a morotvákat ma már hol egészen kiszáradva, hol pedig állóvizeket alkotva találjuk, melyek száma a talajvíz magas állásakor különösen elszaporodik (ANDÓ M. 1974).

A folyószabályozások jelentősen megváltoztatták a vízrajzi képet. A Fekete-Körös hajdan Doboz határán folyt át. A szabályozáskor (1855) az átvágással 12 km hosszú szakaszt vágtak le, többek között a Doboz irányába haladó kis esésű kanyargós szakaszt is. Továbbá Doboz határában a vizek levezetésére csatornákat ásattak, mint pl. az Óvári- és Gyepes-csatorna. A szabályozások az ármentesítést igyekeztek megoldani, s erre különösen nagy szükség volt, mely az esésviszonyok vizsgálatából is kiderül. (Bennünket közelebről a Fekete- és Kettős-Körös érdekel, de összehasonlításként a Fehér-Köröst is ide iktatjuk) (1. táblázat).

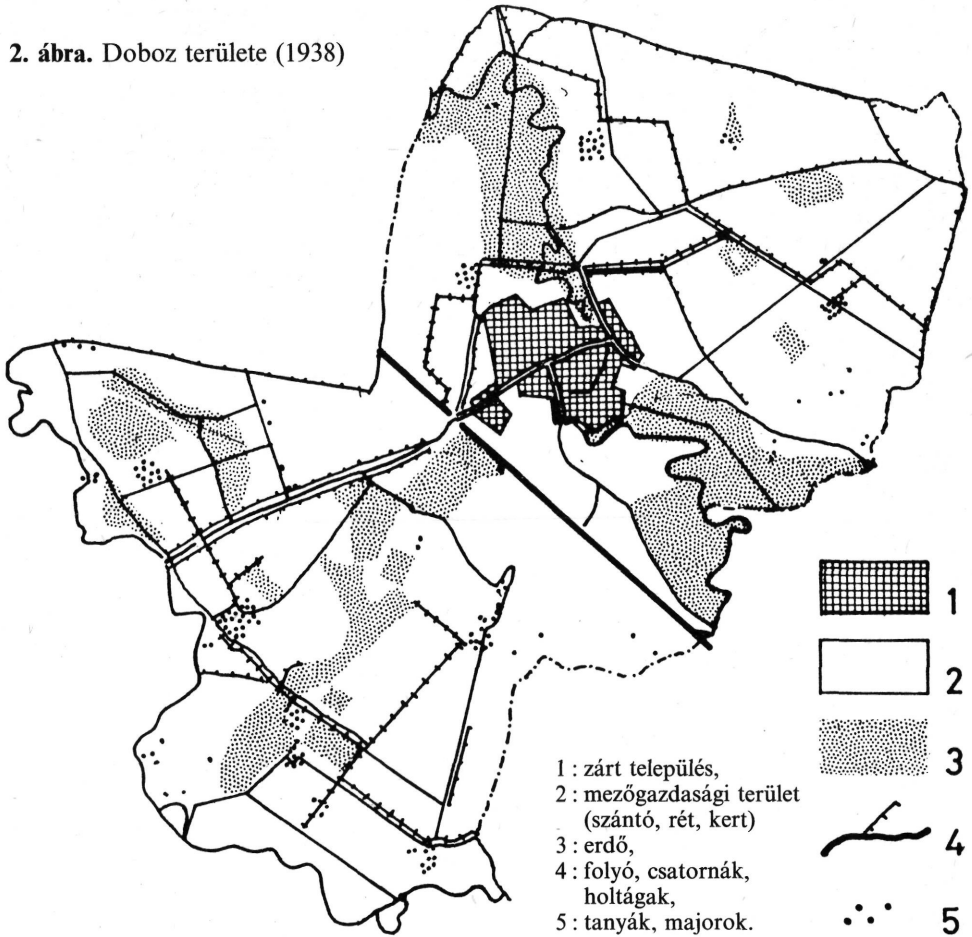
1. táblázat

Esésviszonyok a Körösökön

Folyó	Szakasz	Távolság km	Esés	
			m-ben	m/km
Fehér-Körös	Kisjenő—Gyula	28,3	5,98	0,21
	Gyula—Szanazug	4,7	2,11	0,45
Fekete-Körös	Remete—Szanazug	4,7	0,59	0,11
Kettős-Körös	Szanazug—Békés	14,0	1,08	0,08

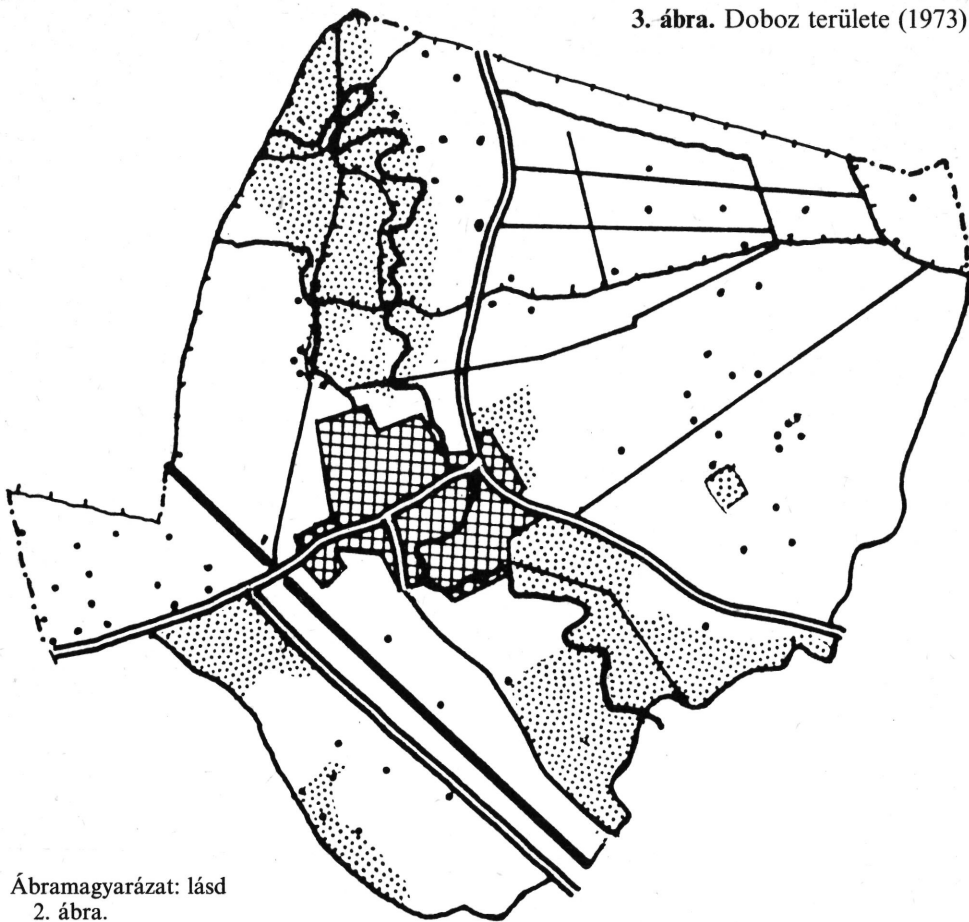
A jó folyóvíz-ellátottság a gazdálkodásban jelentős előnyöket jelent, amelyet mindinkább ki is használnak, de a hajdani vízállások maradandó hatást gyakoroltak a talajképződési folyamatokra, aminek jelentősége az előbb említetteknel nagyobb.

2. ábra. Doboz területe (1938)

A gazdálkodásra nagy hatást gyakorol a talajvíz nagyon sokszor káros kihatásaival. A talajvíztükör átlagos mélysége a felszín alatt, Doboz környékén 3—5 m között váltakozik. A talajvíz legmagasabb állása 0,2—1 m között, legalacsonyabb állása pedig 4—7 m között ingadozik. A legtöbb vízben sok a konyhasó, emellett szénsav, másutt keserűső van a vízben. A vizekben a nátronsók uralkodnak, amelyet sokszor az állatok sem isznak meg. A talajvizek különösen tavasszal, a hóolvadások után okoznak nagy károkat, részben a vetések késleltetésével, részben az őszebúza-vetésekben tetemes veszteségeket idéznek elő. Doboz környékének talajai fiatalok, hiszen a folyószabályozások előtt jórészt víz borította a területet. Ennek következménye az is, hogy a szintvonalak jórészt előrerajzolják a talajtípusok határait. A mezőszégi talajok a vízmentes területeken keletkeztek, a szikesek az időszakos vízborítottság és rossz lefolyásviszonyok bizonyítékai, az öntéstalajok területei a magas vízállás-

3. ábra. Doboz területe (1973)

Ábramagyarázat: lásd
2. ábra.

kor levonuló árhullámok tere, míg a réti talajok a pangó vizek helyein jöttek létre. A vizek mellett fontos szerep jutott a növényzet talajképző hatásának, mely elsősorban a réti talajoknál jelentkezik. A mocsarak sásából, nádjából és sok más nyálkás pektinanyagot tartalmazó növényi maradványból levegőtlen körülmények közt és rothadási folyamatok során — savanyú, rendkívül tömött réti agyagtalaj képződött. Különleges talajképződési körülmények uralkodtak itt, Dobozon a hajdani mocsári erdőterületeken. Ezek az erdők a mocsarokból kiálló magasabb szinteken nagy területeket foglaltak el, s az alattuk képződött réti talajt tulajdonságai ma is elsősorban erdőgazdálkodásra utalják. Ezeken a réti talajokon maradt fenn a hajdani erdőségek legtöbb emléke. A viszonylagos fagazdagság az, ami e tájnak az Alföld környező részétől annyira eltérő jellegét a folyók és csatornák gazdag vízhálózata mellett biztosítja, egyben tájképileg érdekessé és széppé teszi.

A réti talajok tengerszint feletti magassága a Fekete-Körös jobb partján az országhatárnál 89-88 m, Sarkadnál 88-87 m, Tarhosnál 86-85 m és a Büngösdnél 84 m. 1-3 m-es vízbiztos helyek emelkednek ki helyenként, de csekély kiterjedésük miatt településre nem alkalmasak, ezért lehet az, hogy itt e nagyobb területen hajdan egyetlen falu, Bélmegyer volt. Az egykori erek mellékén elgátolt kisebb kiterjedésű szikesek, a széleken itt-ott kotus láptalajok, a kiálló porongokon és laponyagokon termékenyebb agyagok, mezőségi felé közeledő dinamikájú talajok szakítják meg e talajfeleséget, de ezek alárendeltek. A talajok másik nagy csoportját az öntéstalajok alkotják. Az öntéstalajok idősebb, humuszosabb változata a régebbi, a fiatalabb változata pedig a szabályozáskor rendezés alá került vízfolyások mellékét kíséri, mint jellegzetesen ártéri képződmény. E talajfeleség kb. 85-87 m-es magasságú. Hozzá kertöntözéses zöldségtermesztés kapcsolódik. Ehhez az öntözési lehetőség, a napsütéses órák bősége társul.

Doboz területének 60%-a a réti talaj, 30%-a öntéstalaj, 5%-a a vékony humuszrétegű mezőségi talaj és 5%-a savanyú szikes talaj. Ezek a mezőgazdálkodás irányát befolyásolják, jórészt meghatározzák.

IRODALOM

Lásd *Becsei*: Doboz szociálgeográfiai jellemzése c. dolgozatnál.